

CLAUDIU GLĂVAN¹, ROMÂNIA

Cuvinte cheie: costum tradițional, semiotică, teoria culturii lui Lotman, cultură tradițională, semn și simbol.

Aspecte ale semioticii în patrimoniul textil din Banatul de câmpie (1870-1950)

Rezumat

Lucrarea se concentrează pe interpretarea semioticii culturale a costumului românesc din regiunea Banatului, din perspectiva teoriei culturii lui Lotman. Folosind sistemul lui Lotman vom analiza nivelul limbajului, textului și semiosferei în cadrul unității costumului tradițional al Banatului. Simbolurile, utilizate în această regiune, primesc un puternic semn etnic specific în reprezentarea sa, în complexitatea sa compozițională și cromatică, în conformitate cu valorile și concepțiile de viață pentru oamenii care locuiesc aici. Astfel, semnele devin o forță unificatoare a acestei comunități etnice. Asociate cu semnele, au fost țesăturile folosite la fabricarea costumelor și selecțiile atente de culori. Unitatea simbolului, țesăturile și alegerea culorilor utilizate pe costum au dus la un mesaj important, cum ar fi starea civilă, poziția socială sau chiar satul din care aparțineai. Vom descoperi semnificația în existența codificată a simbolurilor solare antice, simboluri privind fertilitatea, simboluri religioase și foarte puține simboluri heraldice. Comunicarea vizuală face evidentă importanța valorii semiotice pe care costumul tradițional o poartă de la strămoșii noștri.

¹ Universitatea de Vest, Timișoara.

Keywords: traditional costume, semiotics, Lotman's theory of culture, traditional culture, signs and symbols.

Semiotic Aspects of the Traditional Costume from the Banat Plain (1870-1950)

Summary

The article focuses on the cultural semiotic interpretation of the Romanian traditional folk wear of the Banat region, from the perspective of Lotman's semiotic theory of culture. Using Lotman's system we will analyze the level of language, text and semiosphere within the unity of Banat's traditional costume. The symbols used in this region, receive a strong specific ethnical mark in its representation, in its compositional and chromatic complexity, according to the values and life concepts of the people living here. Thus the signs become a unifying force of this ethnic community. The unity of the symbol, the fabrics and the colour choices used on the costume brought forth an important message like marital status, social position, or even the village you belonged. We will discover meaning in the codified existence of ancient solar symbols, symbols regarding fertility, religious symbols and a few heraldic symbols. Visual communication highlights the importance of semiotic value that the traditional costume is carrying from our ancestors.

Aspecte ale semioticii în patrimoniul textil din Banatul de câmpie (1870-1950)

Problema non-verbalității, ca element principal de comunicare umană nu mai necesită astăzi niciun fel de demonstrație.

Lumea simbolurilor în care trăiește omul, precum și imensa lume a culturii, ne dovedesc faptul că aceste limbaje sunt universale, creând o legătură unică a omului cu lumea vie. Dacă limbajul științific dovedește o înțelepciune a minții, cu siguranță lumea non-verbală descoperă o înțelepciune a sufletului, relevând în om această superbă și caracteristică dualitate.

Încă din zorii civilizației până în era actuală, în cultura occidentală s-a recunoscut că există o conexiune intrinsecă între corp, minte și cultură, iar procesul care leagă între ele aceste trei dimensiuni ale existenței umane este semioza, producerea și interpretarea semnelor. Rațiunea de a fi a semioticii se poate spune că este aceea de a cerceta interconexiunea dintre viață și semioză.

Ea este știința care studiază semnele sub toate aspectele: formarea lor, clasificarea tipurilor de semne, utilizarea semnelor în activitățile umane. Semnul este orice formă fizică imaginată sau exteriorizată pentru a ține locul unui obiect, al unui eveniment sau sentiment, numită referent. În viața umană, semnele îndeplinesc mai multe funcții: acționează ca tipare în lucruri, acționează ca ghiduri sau planuri predictive în vederea unor acțiuni etc. Semnele pot fi recunoscute ca atare deoarece au anumite proprietăți sau structuri predictibile și regulate.

În domeniul artei tradiționale, semiologia înglobează toate manifestările exprimate, atât pe cele din plan spiritual cât și pe cele din plan material și le subordonează unor coduri imuabile, respectate de către toți componenții unui grup etnic. Totodată, domeniul semiologiei aduce în prim plan atât codurile comportamentale cât și mecanismele care fac posibilă acroșarea elementelor componente în lanțuri simbolice, apte să dezvolte și să comunice mesaje înțelese și acceptate de către comunitatea umană. Omul nu poate fi disociat de cultura pe care și-o făurește, așa cum arta nu poate exista fără om.

Dintotdeauna, omul a alcătuit compoziții grafice, îndemnat fiind numai de anumite răscoliri lăuntrice. El a creat frumosul sub influența mediului apropiat lui, după chipul și asemănarea elementelor care l-au sensibilizat, a creat așa cum a gândit că era bine, că „trebuia să fie”. Semnele descinse din depărtări sacre au fost adunate în compoziții care comunicau mesaje, care puteau fi „citite”. Aceste compoziții, la rândul lor, ca și semnele luate izolate, făceau parte din însăși ființa celui care le-a plămădit după modele luate din mediul lui. Numai așa se explică impulsul, acțiunea involuntară de a respecta reguli stricte, simetrice.²

Pentru a putea institui un limbaj, pentru a putea comunica, formele, compozițiile

² Virgil Vasilescu, *Semnele pământului*, Ed. Arhietip-RS, București, 1996, p. 75.

ornamentale și cromatice, trebuie să se exprime prin simboluri, trebuie să aibă sensuri semantice, o evidentă încărcătură semantică semnificativă.

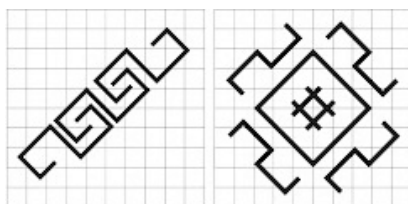
În arta populară, simbolurile, ca semne care comunică și transmit informații, constituie mesaje artistice care comportă o parte semantică putând fi exprimată și tradusă și o parte estetică legată de senzorialitatea imediată³.

Simbolul, în majoritatea cazurilor cu valoare universal umană, primește o puternică amprentă specific etnică în reprezentarea sa, în complexul său compozițional și cromatic, în conformitate cu încărcătura de concepție de viață și estetic-decorativă. El devine o *forță unificatoare*⁴ a unei colectivități etnice.

În arta înfrumusețării pieselor vestimentare și a textilelor de interior, un rol de seamă l-a avut elementul de creație, de prefăcere, în vederea obținerii lucrului desăvârșit. Repetarea și alternanța sunt două noțiuni care vizează modul de amplasare a simbolurilor în spațiul textil, fie el „câmp, friză sau tablă”.

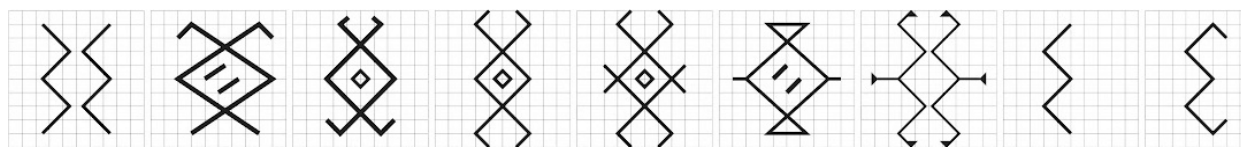
Analizând simbolica artei tradiționale românești, regăsim existența codificată a străvechilor simboluri solare, simboluri privind cultul fertilității, simboluri religioase și foarte puține simboluri heraldice.

Când vorbim de semne și simboluri în arta tradițională din Banat trebuie să menționăm câteva semne care apar în mod predominant: s-ul, coarnele berbecului și x-ul. S-ul este simbolul care unește și separă, în același timp, în mod antagonic viața și moartea.

Coarnele berbecului reprezintă semnul virilității, prolificității, al împerecherii, al sensului vieții, al vieții în sine și a trăirii ei, în plan inter-individual exprimă dorința-aspirația (împerecherii).

X-ul este chintesența reprezentării filosofiei dualiste a simbolicii românești: Lumea De Pe Acest Tărâm, semn al asigurării trăirii în viața de aici, X-Viața Veșnică, un element subtil și plin de semnificație.

La nivelul culturii tradiționale, putem afirma cu certitudine, faptul că există o „gramatică” ornamentală și una cromatică. Cum funcționează acestea, care le sunt canoanele

³ Abraham Mohles, *Artă și ordinator*, Ed. Minerva, București, 1974, p. 293.

⁴ Mircea Eliade, *Imagini și simboluri. Eseuri despre simbolul magico-religios*, Ed. Humanitas, București, 2019, p. 25.

și ce mesaje transmit nu se mai știe cu precizie. Acest fapt se datorează și faptului că nici generațiile actuale din cadrul colectivităților tradiționale nu mai cunosc și deci nu pot explica de ce se procedează într-un anumit fel și nu altfel. În acest context, baza explicativă se depărtează de configurarea ei simbolică, credințele nu mai sunt susținute ca o necesitate absolută, respectul față de tradiție, luată ca element definitoriu al identității de grup, se diluează și astfel apar speculațiile în interpretare la care recurg din ce în ce mai des, fără să mai existe o argumentație reală care să se conformeze logicii acesteia.

Realizarea țesăturilor nu s-a făcut oricum sau după gustul fiecărei țesătoare. La baza confecționării lor a stat tradiția pe care au impus-o și au urmărit-o țesătoarele mai în vârstă, chemate să îndrume pe cele tinere, în alegerea tehnicilor de lucru, în alegerea

modelelor. În acest mod, formele acceptate de comunitățile rurale au rezistat perioade îndelungi transformărilor, exprimând continuitatea.

Un aspect, la fel de important ca și semnele, sunt spațiile albe regăsite pe costumele noastre tradiționale.

Poate fi înțeles, fie ca „nicio culoare”, albul de fapt este uniunea deplină a tuturor culorilor spectrului luminii, un simbol al inocenței neinfluențate și netulburate a Paradisului primordial sau ca scop final al omului purificat în care este restabilită această stare.

O perspectivă inovatoare asupra „citirii” acestor spații albe regăsim în lucrarea *Semiotics of White Spaces on the Romanian Traditional Blouse, the IA* aparținând profesorului Nicolae Drăgan. Deși studiul este axat doar pe IA românească, interpretarea poate fi, cu ușurință, aplicată pe întreg ansamblul vestimentar.

Acesta abordează interpretarea granițelor și a spațiilor albe din perspectiva semioticii culturale oferite de Juri Lotman.

Juri Lotman, unul din profesorii care au pus bazele studiilor semioticii culturale, a plecat de la principiul că, inclusiv în cultură, există reguli la fel ca în oricare sistem semiotic lingvistic.

Pentru o mai bună înțelegere a viziunii lui Lotman, este relevant să menționăm anumite concepte cheie. Un concept extrem de relevant în cărțile teoreticianului este

*cultura*⁵. *Cultura*, afirmă el, se construiește ca o ierarhie de sisteme semiotice, pe de o parte, și ca un dispozitiv multistrat al sferei extra culturale care o înconjoară. Tipul și forma de *cultură* este determinată, în primul rând, de către structura ei internă, consistența și ierarhia subsistemelor semiotice individuale.

Un alt concept regăsit în studiile sale este termenul de *semiosferă*, folosit pentru a uni într-un model coerent conceptele-cheie precum limba, textul și cultura. *Semiosfera* se caracterizează prin existența unui hotar abstract, care delimitează spațiul intern și extern, și posedă funcția de așa-numitul *filtru*. Hotarul semiotic posedă o individualitate semiotică, care are impact asupra funcționalității sale, și este determinată de metoda de codificare. Funcțiile principale ale hotarului semiotic sunt: stabilirea diferențelor între străini și propria personalitate, transformarea caosului extern în informație, sau semiotizarea informației receptate⁶.

Plecând de la abordarea lui Lotman, analizăm spațiile albe regăsite pe ansamblurile vestimentare din trei perspective:

- ca limbajul vizual,
- ca text,
- în semiosferă.

Din perspectiva limbajului vizual, spațiile albe regăsite pe ansamblurile vestimentare din Banat oferă o anumită structură prin croiul și prin așezarea broderiei. Astfel, creatoarea ansamblului deschide o „ușă” a posibilităților nemărginite. „Obiectul” ales de creatoare devine limbaj, simbolizând un sentiment uman sau social și etnic. Codificarea poate fi individuală sau colectivă. Codul trebuie să fie cunoscut, recunoscut și înțeles în cadrul normelor, a colectivității respective, la epoca dată, în cadrul normelor, canoanelor și concepțiilor sale etnice și estetice.⁷

Putem considera că obiectul sau ornamentul-simbol, în cazul de față culoarea albă, este polisemic, cuprinzând în sine numeroase interpretări posibile care depășesc intenția inițială a creatorului popular de a transmite un anumit mesaj.

Din perspectiva textuală, „gramatica” spațiilor albe devine creatoare de sens. Cea care creează ansamblul și alege locul acestor spații produce și transmite sens, contrastând simbolurile cusute cu albul pur dintre acestea. Sensul textual este valorificat, cu precădere, atunci când este asimilat de conștiința umană, de comunitatea în care este afișat cu mândrie. Scoaterea „obiectului” din acest context îi poate „devaloriza” mesajul în sine și greutatea acestuia.

Costumul tradițional din Banatul de câmpie constituie, atât prin croi cât și prin structură, un frumos și deosebit mesaj, folosind o gramatică aparte. Puritatea albului evidențiază frumusețea trupului purtătoarei, oferindu-i o formă atrăgătoare. Relația

⁵ Lotman, Juri, Ivanov, Vjaceslav, Pjatigorskij, Aleksandr, Toporov, Vladimir, Uspenskij, Boris, *Theses on the Semiotic Studies of Culture (As Applied to Slavic Texts)*. In: *Beginnings of the Semiotics of Culture*. Tartu: University of Tartu Press, 1973, p. 188.

⁶ Lotman Juri, *On the semiosphere*. In: *Sign Systems Studies*, University of Tartu Press, 2005, p. 146.

⁷ Tancred Bănățeanu, *Prolegomene la o teorie a esteticii artei populare*, Ed. Minerva, București, 1985, p. 248.

formă - simbol este una relevantă, încă de pe vremea lui Aristotel. Formele, reprezentate prin croiurile costumului, sunt evidențiate de simbolurile geometrice încastrate cu trudă și măiestrie în unitatea ansamblului vestimentar. Gândit cu extrem de multă grijă, costumul transmite și după mai mult de un veac sentimentele creatoarelor, plămădite cu sudoare și măiestrie.

Ineditul apare atunci când analizăm albul în cadrul semiosferei. Aici spațiile albe se transformă în adevărate granițe culturale. Acestea transmit, la rândul lor, mesaje la fel de importante ca cele exprimate de semnele cusute. Nu numai că definesc ritmul, permițând tiparelor să respire, dar uneori au propria lor poveste de spus.

Una din caracteristicile de profundă calitate estetică, decurgând dintr-o străveche, autohtonă, sedentară și viguroasă cultură și mentalitate este faptul că albul apare, în toată arta noastră populară drept o culoare fundamentală. Albul nu constituie spațiul gol care se cere a fi umplut, ci este o

componentă majoră a compoziției cromatice, care permite o rafinată și prețioasă scoatere în relief a câmpului ornamental, foarte elegant⁸.

Din punct de vedere cromatic, albul scotea în evidență și materialele scumpe utilizate în realizarea ansamblului vestimentar. Considerat o culoare de bază este chiar faptul ca el contrastează evident cu alte culori. Prin urmare, ceea ce este important este faptul că semnificația albului reiese întotdeauna în opoziție cu celelalte culori, accentuând suprafața pe care o reprezintă albul (într-un fel, albul conturează și protejează această suprafață).

Regăsim, în spațiile albe, informații prețioase legate de statutul sau originea purtătorului. Pe lângă puterea financiară deținută de purtător, albul arăta și faptul că acea persoană nu este nevoită să muncească zilnic, transmițând comunității că pretențiosul alb este un firesc și nu o excepție de sărbătoare. Numai o îndelungată trăire culturală și o dezvoltare stabilă putea atinge aceea rigoare și calitate care să determine sinteza și schematizarea cromatică în imaculatul alb drept simbol al împlinirii.

În esență, culoarea a constituit, în concepția estetică a creatorului de frumos, împlinirea subiectivă a sentimentelor sale, și marca sa etnică, pe lângă calitatea de punere în valoare a formei-volum, a câmpilor ornamentali, a elementelor ornamentale.

Putem concluziona faptul că, țaranului român culoarea i-a permis să simtă, să transmită prin intermediul hainei sale, de la lumina sufletului până la durere, un amalgam de sentimente și trăiri unice codate pentru generațiile viitoare.

Foto: Colecția etnografică Marius Matei

⁸ Tancred Bănățeanu, *Prolegomene la o teorie a esteticii artei populare*, Ed. Minerva, București, 1985, p. 270.

Bibliografie:

BĂNĂȚEANU, Tancred, *Prolegomene la o teorie a esteticii artei populare*, Ed. Minerva, București, 1985.

ELIADE, Mircea, *Imagini și simboluri. Eseuri despre simbolul magico-religios*, Ed. Humanitas, București, 2019.

MOHLES, Abraham, *Artă și ordinator*, Ed. Minerva, București, 1974.

LOTMAN Juri, *On the semiosphere. In: Sign Systems Studies*, University of Tartu Press, 2005.

LOTMAN, Juri, Ivanov, Vjaceslav, Pjatigorskij, Aleksandr, Toporov, Vladimir, Uspenskij, Boris, *Theses on the Semiotic Studies of Culture (As Applied to Slavic Texts). In: Beginnings of the Semiotics of Culture*. Tartu: University of Tartu Press, 1973.

VASILESCU, Virgil, *Semnele pământului*, Ed. Arhietip-RS, București, 1996.